

Makale Başvuru/Kabul Tarihleri:
Received/Accepted Dates:
15.10.2019/07.12.2019

Cilt 7, Sayı 13, Yıl 2020

Tarih Öğretimi ve Manevi Değerler

Dr. Şahla MAMMADLI

Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi
shahla.mamedli@mail.ru
ORCID: 0000-0001-8822-3513

Özet

Modern sosyal-kültürel şartlarda genel insan değerlerinin belirlenmesi sorunu, güncel nitelik taşımaktadır. Çünkü değerler eğitimi, eğitimin temel içeriğini oluşturuyor. Değerler, ve onların idrak edilmesine dikkat, tarihin dönüm noktalarında özel önem arz etmektedir. Çağdaş dünyamızda değerlere müracaat etmek, devlet politikasının eğitim alanında önemli ilkelerinden olmalıdır. Tarih eğitiminde yeni biçim ve yöntemlerin uygulanması, bugünkü zamanda olağan, hemde zorunludur. Tarih derslerinde öğrenciler, Vatani kuran insanların kaderlerini izliyorlar, manevi zenginliklerini yükseltiyorlar. Geçmişin kahramanları ile diyaloga giren öğrenciler bu tarihi karakterlerle ortak noktalarının olup-olmadığını, onların neleri ile farklandıklarını, empati yaparak, nasıl hareket edeceklerini düşünüyorlar. Bu yüzden dersliklerde: "Sizin bu olaylara bakış açınız nedir? Benzer durumlarda siz kimi savunurdunuz? Nedenini açıklayabilirmisiniz?" gibi sorular çok önem arz etmektedir. Yaşanan tarihi olaylarla ilgili bu sorulara cevap veren öğrenciler durumu analiz etme alışkanlığına sahip oluyorlar, katılımcıların konumunu ve rolünü değerlendirmeyi öğreniyorlar. Bunlar öğrencilerde, olaylara kişisel ilişki meydana getiriyor ki, bu da kendilerini kanıtlama yönünden son derece önem arz etmektedir.

Anahtar kelimeler: Tarih Eğitimi, Manavi Değerler, Tarih Dersi, Değer Eğitimi, Milli Değerler.

Spiritual Values and History Curricula

Abstract

As values compose a base of behavior of the young generation and content of general education formation of the universal ethics acquires a special meaning in the modern world. Values and their understanding become more crucial in the turning points of history. To refer to the modern approaches and technology in the teaching of history is necessary and logical. Studying history students able to track destiny of history makers, at the same time enrich their natural and spiritual world. Sometimes learning history of political characters' students compare their life with the life of heroes of history, try to understand their motives and aims in different historical situations. This problem defines the role of personalities in the different historical circumstances and their influence on the course of history. This paper examines the inevitability-fortuity issue in history studies through the role of personality.

Keywords: History Education, Spiritual Values, History Lesson, Value Education, National Values.

GİRİŞ

Küresel sorunlar içerisinde yükselen neslin eğitimi tüm halklar ve devletler için son derece güncel bir öneme sahiptir. Tarih eğitimi bu anlamda manevi değerlerin şekillenmesi sürecine doğrudan katılıyor. Tarih eğitimi değer aktarımının kazanımlarının en iyi şekilde yapılacağı derslerden biridir. Gelenekler, görenekler, örf ve adetler, töre, insan hakları, adalet, savaş, barış, dini yaşantılar ve diğer değerleri barındıran birçok konu tarih eğitimi sayesinde ele alınır. Bu sayede öğrencilerin kişilik ve karakter oluşumunda tarih önemli bir rol alabilir (Kadir, 2010, 38).

Bugün tarih eğitiminin üzerine özel misyon yüklüyor, bu da zengin maneviyata sahip birey yetiştirmek ve ülkesine gerekli vatandaş hazırlamak ilkesine dayanıyor. Maneviyatı zengin insan iyiliğin ve hakikatin hümanist (insancıl) değerlerini taşıyan, yansıtan, kendi halkının kültürünü derinden benimseyen, yaşadığı dünyaya sevgi ile yaklaşan Vatandaştır. Tarih eğitimi, öğrencilerin

manevi eğitimi için geniş olanaklar sunmaktadır. Bu eğitimler öğrencilerde ülkelerinin geleceğinde sorumluluk duygusu oluşmasında önemli bir etken haline geliyor. Yurttaşları ile gurur duymak, genel insan değerlerini anlayarak benimsemek, tarihi veya siyasi olaya kişisel ilişki tespit etme imkanı veriyor. Ayrıca tarih dersleri öğrencilerde onları çevreleyen dünyayı görerek kavramak, bu dünyada doğru yön tutmak, kendi rolünü ve misyonunu anlamak, hareketlerinin amaç ve içeriğini doğru yönlendirmek, değerlerle ilgili gerekli kararlar alma alışkanlıklarını da geliştiriyor.

2. DEĞERLERİN BENİMSENMESİ YÖNTEMLERİ

Manevi tarbiya insani eğitimin temelidir ve tarih eğitimi bireyin manevi eğitiminin sisteminde önemli bir yer almaktadır. Tarihi mirasla tanışma, seleflerinin deneyimlerini öğrenmek, farklı halkların ve bireylerin maneviyat deneyimlerini inceleyerek bunları kendi hayatında uygulama manevi kültürün oluşmasına hizmet ediyor. Tarih derslerinde öğretmen öğrencilerde değerler eğitiminin maneviyat, ahlak, etnik kültür, kişilik özelliklerini geliştirebilir. Bu süreçte tarih öğretmeni kendi değerlerini açık vermeden öğrencilerin üzerinde yönlendirici tutum sergilemelidir (Bakştanovskiy,1983). Kanaatimizce tarihçi öğrencilerde şu özelliklerin gelişmesine yardımcı olmalıdır:

1. milli kimliğin kavranması
2. İnsanın tarihsel değişken olduğunun anlatılması
3. Tüm tarihi dönemlerin farklı bir değer ve eşsiz olduğunun anlatılması

Tarih öğretmeni öğrenciye öncelikle anlatmalıdır ki, her dönemin insanların benliyi vardır ve benlik özde çeşitli uygarlıklara ait değerleri yaratıyor. Bu tür benlik her insanda var. Bireyin değerleri de bu benliğin içindedir ve döneme uygun olabilir de olmayabilir de. Tarih birdir, ona verilen değer ise binlercedir. Tarih değil, ona vetilen değer değişiyor. Tarihle tarbiya öğrencilerin manevi-ahlaki kalitelerinin temel parçası olmalıdır. Bu amaçla öğretmen her derste malzemeyle ilgili manevi taraflara odaklanmalıdır. Öğrencilerde her zaman maneviyatla ilgili düşünme hevesi yaratmak kolay değil, ama öğretmen iyi sonuç elde etmek için sıkça manevi içerikli olayları dikkate almalıdır. Geçmişin değerlerini, çeşitli tarihsel dönemlerde yaşayan insanların manevi sorunlarını öğrenen öğrenciler kendi davranışlarına, diğer insanların hareketlerine de değer vermeye başlarlar, faaliyet motiflerini ayırırlar, kişisel özelliklere dikkat ederler. Bütün bunlar manevi ideallerin oluşmasına yardım ediyor. Manevi ve ahlaki tarbiyanın kaynağı olarak dini miras ve halkın kültürü önem arz etmektedir. Genelleştirilmiş manevi özelliklere birçok diğer manevi özellikler de dahildir. Bunlar:

1. disiplin ve sorumluluk
2. hayırseverlik ve nezaket
3. Çalışkanlık, doğruluk gibi bir çok görgü ve ahlak kuralları

Manevi ilişkilerin özgünlüğü manevi eğitime özel önem veriyor. Manevi ilişkiler geniş planda İnsana yaklaşımı, bireyin tüm sosyal ilişkilerini: siyasi, hukuki, estetik, bilimsel, çevresel ve toplumsal hayatın diğer sosyal alanlarını yansıtıyor. Sosyal kültürün gelişimi, yaşamın tüm alanlarına, insanlarla ilişkilere etkisini sunuyor, insanda toplumsal özelliklerin de gelişmesine, insan faaliyetlerinin geniş anlamda kavranımına, topluma aktif hizmete, hümanist ideallere, hareketlerin sosyal değerlere uyumlaştırılmasına da etki etmiş oluyor (Anisimov, 1981,49; Low-Beer, 2003). Manevi eğitim araçları şunlardır:

1. Eğitim
2. Öğretmenin kişisel örneği
3. İnanırmak
4. Öğrencilerle ilişki kurma becerisi (pedagojik dokunuş)
5. Uyarı, ödül ve ceza yöntemleri

Gösterilen yöntemlerin uygulanması öğrencilerin eğitim kavranımına, hümanist ideallere, hareketlerin sosyal değerlere uyumlaştırılmasına da etki etmiş oluyor. Bunun sonucu olarak topluma, aktif hizmete, hazır nesil yetişiyor. Öğrencinin manevi ahlaki alanı öğretmen tarafından son derece dikkatli ve taktik hareketler gerektirir. Tarbiya edilenin ruh sağlığı önemli ölçüde asıl buna bağlıdır. Bu önemli nokta ile ilgili birçok akademisyen ve araştırmacıların dikkati, öğrencilerin manevi tarbiyası yöntemleri ve mekanizmalarının araştırılmasına yöneliktir. Yöntemler içerisinde uygun duyguların uyandırılması, değerlerin vurgulanması ve ayrılması önerileri var. Bu yöntemlerin belli bir trendi değerlerin benimsenmesi, onların duygusal kabulünü, birey tarafından idrak edilerek değerler arasına bağlanması mekanizmasını çalıştırıyor. Aynı zamanda inandırmak, aşlamak, benzetmek, uyarlanmak ve başka mekanizmalar da kullanılmalıdır. Bunları bilerek hesaba katmak, öğrencilerin manevi tarbiyası sürecini daha etkili hale getirilebilir. Mekanizmaların seçilmesinde öğrencilerin yaşı, pedagoğun yeteneği, tarbiyanın reel ilkeleri dikkate alınmalıdır. Tarih dersi ile öğrencilere kazandırılmak istenilen davranışlar geleneksel, aynı zamanda demokratik yapıya uygun günün ihtiyaçlarına göre şekillendirilmelidir (Kadir,2010).

3.ÖĞRENCİLERDE MANEVİ DEĞERLERİN OLUŞTURULMASI AŞAMALARI

Vatanseverliğin eğitimi, tarih derslerinde vatana karşılıksız, özverili sevgi aşılması manevi eğitim sisteminde önemli yer tutuyor. Belirtelim ki, şovenizm ve diğer halklara nefret kutsal duygu olan vatanseverlikle kesinlikle bağlantılı değildir. Ülke tarihinin eğitiminde öğrencilerin kendi ülkelerinin kahramanlık sayfalarının seçkin adamları ile tanışmak önemli husustur ve derin vatanseverlik duygusunun aşılmasında etkileyicidir. Öğrencinin manevi tarbiyası ceza verme yöntemleri üzerinde kurulamaz. Bu durumda öğrencinin şuurlu faaliyetleri ve iradesi zedelenir, ikiyüzlülük ve aldatma gelişir. Aynı zamanda, otoriter temeller kullanarak, deyişle baskı yapıp ruhunu yaralayarak manevi tarbiya vermek imkansız hale gelir (Blyumkin, 1987). Maneviyat kendisinden büyük arkadaşlarla karşılıklı sevgi, birbirini anlama, ortak bilinçli çalışmalar sonucunda geliştirilir. Öğretmen derslerde bencillik, çıkarıcılık, ikiyüzlülük, hile gibi olumsuz özellikleri kınmalıdır. Öğrenciler üzerinde örnek hususuyla büyük etkiye sahiptir. Tarih eğitimi sürecinde, öğretmen ve ebeveynlerin manevi örnekliği, ayrıca edebiyat ve diğer disiplinlerle tamamlanarak genç neslin doğru manevi ideallerinin oluşmasına yardım eder.

Tarihiçi öğrencilerin uluslararası insani ilişkilerde doğru tutum sergilemesini etkilemelidir. Birçok ülkelerin ekonomik ve siyasi hayatında yaşanan değişiklikler çok uluslu devletlerin uluslararası ilişkilerinde de görülmektedir. Uluslararası ilişki kültürü öğrencilerin genel zehinsel seviyesine, insan ve ahlak normlarını kabul edip onlara riayet etme yeteneğine bağlıdır. Açık ki, uluslararası iletişim kültürünün temelinde hümanizm, güvenilirlik, eşitlik ve işbirliği yatıyor. Uluslararası iletişim kültürünün eğitim süreci birçok önemli hususları ihtiva etmelidir ki, bunların içerisinde büyümekte olan neslin insan hak ve özgürlükleri konusunda bilimsel bilgiler sistemi ile tanışmayı, milletler ve onlar arasındaki ilişkiler, ırklar ve dini cemaatler, vatandaş ve insan duygularının, bilincinin oluşması konusunda bilgiler önemlidir. Her toplumun kendine özgü kültür yapısı, devlet ve yönetim yaptırımları, belirli davranış formalarının aralarındaki ilişki belirli amaçlara yönelik insan tiplerinin ortaya çıkmasını sağlar. Bu süreç bir noktada eğitimin amaçlarını simgeler. Millileşme süreci, kişilik ve karakter eğitiminin temelini, yurttaşlık ve tarih eğitimini de somutlaştırır (Hoca, 1995, 27). Bugün çeşitli uygarlıklara karşı hoşgörünün tarbiyası özellikle günceldir. Tarih derslerinde manevi değerler tarbiyasının aşağıdaki aşamalarını dikkate almak daha doğru olur:

1. Aksiyoloji- öğrencilerin yüksek değerlere başvurusu;
2. Gnoseoloji- öğrencilerin yüksek değerleri takdir edebilme sürecine dahil edilmesi
3. Kognitif- öğrencilerin yüksek değerler açısından kendilerini ve kendi olanaklarını idrak etmeleri;

4. Oryantasyon- insanın dünyaya, başkalarına, kendine yaklaşımını belirleyen manevi çegirdeginin tespit edilmesi;
5. Resultatif -insanın "ben" yapısının kurulması mekanizması (Suxomlinskiy , 1990, 78-79)

Manevi tarbiya çeşitli yöntemlerle olmalı ve bunlardan biri öğretmenin kendi kişiliği ile yetiştirmesidir. Rus tarihçisi V.O. Klyuçevskiy diyordu ki, eğitim aldığın dersi de, öğrenciyi de sev (Gureviç, 1999; Demirçioğlu, 2008). Eğitimci derslerinde olumlu taraflarının maksimum açılmasını sağlamalıdır. Öğretmen söylediğinin sadece kabul edilmesine değil, araştırılarak kabul edilmesine çalışmalı, problem çıkarsa özel teknoloji kullanmalıdır. Örneğin "Rusya'nın başkenti neden Moskova'dır", "Türkiye'nin başkenti neden Ankara'dır" gibi sorular üzerinde çalışan öğrenciler ek materyaller arayarak, analizler yaparak, sonuç çıkarıyorlar. Sorunun bağımsız araştırılması öğrencileri manevi açıdan eğitiyor, kendilerini araştırmacı gibi düşünüyorlar, güçlerini sınıyorlar, tarihsel problemlerde kendilerine güven elde ediyorlar. Eğitim materyali, temelinde eğitim manevi tarbiya yolunda bir yöntemdir. Doğru seçilmiş tarihi gerçekler, insanların eylemleri hakkında ve geçmiş dönemlerde tarihi olaylar konusunda eğitici ve önemli bilgiler tarih derslerinde mutlaka olmalıdır (Bratus, 1985). Malzeme temelinde öğretmen, halkların, dönemlerin, şahsiyetlerin manevi tecrübe değerlerini göstermelidir. Ders malzemelerine dayanarak öğretmen manevi arama amacını taşıyan çeşitli görevler vermelidir (Bakştanovski, 1974; Aktualniye, 1973). Örneğin "Cengizhan, Napolyon, Hitler ünlü kişilerdir, yoksa katildir"? "Bu savaşta siz kimin tarafında olurdunuz"? "İsyancılara katılmıydınız"? Bu gibi sorulara verilen cevaplar ile öğrencilerin manevi konuları görülmektedir. Çeşitli tarihi roller çerçevesinde öğrenciler kendilerini farklı tarihi dönemlerde hissederek. Örneğin, konu Birinci Dünya Savaşıysa, öğrenciler tarihin ağır noktalarında yaşayan insanların zor durumunu anlamaya çalışıyorlar.

A.Makedonski, II Mehmet, C.Kennedi, M.Gandi, M.K. Atatürk. İ.Stalin, O.Bismark ve birçok tarihi şahsiyetlere öğrenciler tarafından manevi değer verilmesi de her zaman ilgi odağında olmalıdır. Hükümdarların faaliyetine ilişkin derslerde örneğin "siz hayırsever amaçları olan, fakat reformları ile ülkede kargaşa yaratan tarihi şahsiyet hakkında neler söyleyebilirsiniz"?, "faaliyeti olumlu sonuçlar veren, fakat acımasız yöntemlerle bunu başaran tarihi şahsiyet hakkında düşünceniz nedir"? Gibi soruların ele alınması son derece olumlu sonuçlar verir. Öğrenciler bu sorulara farklı cevaplar vererek, manevi değerlerini geliştirirler. Tarih derslerinde öğrenciye kendini tarihi rolde görmek imkanı vermek onun kendini eğitmesini, malzemeyi daha iyi kavramasını etkiliyor. Tarih derslerinde öğrenciler tarihle tarbiya edilmelidir. Öğrenciler anlamalıdır ki, tarih, öncelikle onlara kör olmamayı, siyasetçilerin elinde oyuncak olmamayı öğretir (Akmambetov, 1971; Zotov, 1981). Öğrenciler güzel sloganlar ve kelimeler arkasında aslında kim olduğunu, onun asıl maksatlarını idrak ederek bilinçli kararlar kabul etmelidirler.

Tarih kitapları öğrencilerde manevi değerlerin oluşturulması yönünde hazırlanarak aşağıdaki konuların çözümüne yardım etmelidir (Vlasova,2008, 19-21; Verdomatskiy, 1987):

- öğrencilerde ülkesinin geleceği için sorumluluk hissini oluşturmak;
- Vatana sevgi, yurttaşları ile gurur duyma duygusunu aşmak;
- öğrencilerin manevi değerlerini kavrayarak kabul etmelerini sağlamak;
- öğrencilerde tarihsel ve siyasal olaylarla kişisel ilişki oluşturmak

Beşeri ders olarak tarih dersinin görevi halkların tarihi tecrübesi ile tanışma temelinde manevi niteliklerin oluşmasına etki etmektir. Manevi kültür kaynakları olarak bunlara dikkat etmek gerekir (Kadal, 2000; Gudilina, 1975).:

- Ünlü düşünürlerin (yerli ve yabancı) eserleri;
- Halk pedagojikası;
- Dini öğretilerin (destan, masal, efsane) manevi tarafları

- Manevi ideallerin yansıdığı sanat eserleri

Tarihi malzeme öğrenci tarafından bilinçli biçimde, yürekten kabul edilmeli, oluşmakta olan değerleri, etnik ve manevi kültürü etkilemelidir. Dersin eğitici önemi şu sonuçlara getirmelidir (Şemşurina, 2001, 110; Nesmelova, 2017):

- Her tarihi dönemin sahip olduğu manevi değerlerin içerik ve farklılıklarını tespit etmeyi öğrenmek (hayır ve şer nedir ve tarihin çeşitli dönemlerinde onlar hakkında fikirler nasıl değişmiştir, hangi dönemler manevi gelişim yönünde oluşmuş , hangi aşamada maddi değerlere öncelik verilmiştir, hangi uygarlıklar zamanın sınavından çıkabilir ve neden zayıf olmuştur ve benzeri);
- Yüksek değerlere çağrı yapmak (yiğitliğe, kardeşliğe, sevgiye,), aynı zamanda tarihin acı tecrübesini de gösterebilir;
- Çeşitli uygarlıklara karşı onların değerlerine hoşgörülle yaklaşım oluşturmak (Zençenko, 2015, 21)

SONUÇ

Tarih dersleri önceki dönemlerin önemli olaylarını yaşayarak idrak etmeye, geçmişin tüm olumlu taraflarından kullanmaya hizmet etmelidir (Lapina, 1974; Vermalovskiy, 1981).). Öyle ki, sağlıklı toplumun maddi ve manevi değerleri bilen nesil yetiştirmek arzusu hep olacak. Bununla birlikte geçmişini ideal olarak kabul etmek de doğru sayılmaz. Atalarımızın yaşamında olumsuz taraflar az olmamıştır. Tarihi öğrenmek de bize, geçmişte olumsuz olanı bertaraf etmekte yardımcı oluyor (Bogaşev,2008; Malenkova,1964). Gelecek nesillerin “akıllı” ve “iyi” bir birey olarak yetiştirilmesi, bütün toplumların eğitim sistemlerinin temel amacıdır. Hatta eğitim sistemi bu iki amaç üzerine bina edilir. Yani başka bir deyişle hem bilgili hem de değerler sistemine sahip bireylerin yetiştirilmesi amaçlanmaktadır (Dilmaç, 2016). Tarihin görevi, eğitimle manevi niteliklerin oluşmasına yardımcı olmak, kendi değerlerini, öğrencilere zorla kabul ettirmekten çekinerek, onları yönlendirmek, tarihi gerçeklere değer verebilir becerisi ile silahlandırarak manevi gelişimlerine katkıda bulunmaktır. Tarihi malzemeye dayanarak öğretmen, tarihi şahsiyette, insanda olan olumlu özellikleri öne çıkarmalı, manevi değerlerin içeriğini açmalı, bununla birlikte tarihin olumsuz deneyimlerini de inkar etmemelidir.

Tarih öğretimi öteki insanlara karşı saygılı, yurttaşlık, ahlaki değerlerini koruyan ve geliştiren, insanlar yetiştirir. Yüksek manevi değerlere sahip insan yetiştirmek kolay değil, ama ebeveynlerin, öğretmenlerin, eğitimcilerin ortak çabası sonucunda sağlamak mümkündür. Tarih geçmişi inceleyen bir çalışma disiplindir. Dolayısıyla hiçbir zaman geçmişin kendisi değildir (Dilek, 2007). Tarih dersinin öğretilme nedenlerine bakıldığı zaman genelde bireyin geçmişi tanıması, geçmişi tanıyarak geleceğe yön vermesi, geçmişten ders çıkarması gibi nedenler sayılabilir.

KAYNAKÇA

Akmambetov, G.G. (1971). Problemi npravstvennogo razvitiya liçnosti, Alma- Ata.

Aktualniye problemi npravstvennogo razvitiya liçnosti, (1973), Tomsk

Anisimov, S.F. (1981). Rol npravstvennogo prosveşeniya v duhovnom formirovanii liçnosti, Moskva

Bakştanovskiy, V.İ. (1974). Prinsipi moralnogo vıbora, Moskva

Bakştanovskiy, V.İ. (1983). Moralniy vıbor liçnosti:alternativı i reşeniya, Moskva

Blyumkin, V.A. (1987). Etika i jizn, Moskva

- Bratus, B.S. (1985). Nравstvennoye soznaniye ličnosti, Moskva
- Bogaşev, A. (2008). Duhovno-nравstvennoe vospitaniye molodyoji, Vospitaniye şkolnikov, №9, 10-14
- Çelovek novogo mira: Problemy vospitaniya (1989), Moskva
- Dilek, D. (2007). Tarih Derslerinde Öğrenme ve Düşünce Gelişimi, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Dilmaç, B. ve Şimşir, Z (2016). Okullarda değerler eğitimi Necmettin Erbakan Üniversitesi, A.K.E. Fakültesi, Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Anabilim Dalı.
- Demirçioğlu, İ.H. ve Tokdemir, M.A. (2008). Değerlerin oluşturulma sürecinde tarih öğretimi: amaç, işlev ve içerik. Değerler Eğitimi dergisi. 6 (15), 69-88
- Demirçioğlu, İ.H. Tarih öğretmenlerinin tarihsel düşünme becerilerine yönelik görüşleri, Milli Eğitim, 184
- Gudilina, E.B. (1975). Prostoye normy нравstvennosti i ih rol v vospitanii ličnosti, Moskva
- Gureviç, A. (1999). Vдохnut v istoriyu duşu : lekciya o srednevekovoy kulture, Moskva, sayı 6
- Hoca, S. R. (1995). Tarih Felsefesi Bağlamında Türkiye’de Tarih Eğitimi ve Uygulanan Politikalar, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Jit Dostoyno: Problemy nравstvennogo vospitaniya molodyoji. (1984), Moskva
- Kadir, U. (2010). Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Haziran, cilt 12 sayı 1, 32-51
- Kadal, F.V. (2000). Nравstvennoe vospitaniye starşeklasnikov, Otkritaya şkola, №1
- Lapina, T.C. (1974). Moral kak sosialnyy regulyator povedeniya ličnosti, Moskva
- Low-Beer, A (2003). School history, national history and the issue of national identity. International Journal of Historical Learning, Teaching and Research, 3 (1), 1-6
- Malenkova, L.İ. (1964). Vospitaniye v sovremennoy şkole, Moskva
- Nesmelova, M.L. (2017). Primeneniye interaktivnih pedagogičeskikh tehnologiyi priyomov na sovremennom uroke istorii. Prepodovaniye v şkole, Moskva, №1, 17-24.
- Suxomlinskiy, V. A. (1990). Kak vospitat natoyaşeqo çeloveka, Moskva, 77-78.
- Şemşurina, A. İ. (2001). Osnovi etniçeskoy kultury, Moskva, 109-111
- Vlasova, T.İ. (2008). Duhovno-orientirovannaya model sovremennogo vospitaniya, Nauka i praktika dopolnitelnoqo obrazovaniya, №2, 18-28
- Verdomatskiy, A.P. (1987). Moralnaya repitasiya povedeniya ličnosti, Moskva
- Vermalovski, S.G. (1981). Vospitaniye aktivnoy jiznennoy pozicii ličnosti, Leningrad
- Zençenko, Y.V. (2015). Patriotiçeskoe vospitaniye na uroke istorii i vo vneuroçnoye, Moskva sayı 2, 20-23
- Zotov, N.D. (1981). Nравstvennaya aktivnost ličnosti: suşnost i etapy stanovleniya, Moskva